

УДК 821.161.2.09

КОНТАМІНАЦІЯ БІБЛІЙНОГО ТА БІЛЬШОВИЦЬКОГО ДИСКУРСУ В ПОЕМАХ «ВААЛ», «КАЇН» ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ

Багрій М.Г.

Таврійська академія (структурний підрозділ)
Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського

У поемах виразним є намагання поєднати ритуально-міфологічні, релігійні, християнські уявлення з ідеологічними доктринами та ідеями соціалістичного реалізму, з певними ідеологічними стереотипами советської системи. У статті на прикладі поем «Ваал», «Каїн» Володимира Сосюри розкривається інтерпретація біблійних образів для відображення радянської ідеології.

Ключові слова: Володимир Сосюра, соціалістичний реалізм, ідеологія, біблійна інтерпретація, сакральність, космогонія.

Постановка проблеми. Володимир Сосюра – митець, який, здавалося б, уже цілком «вріс» у ідеологічну структуру радянського суспільства, який був одним із апологетів його доктрин у цілому та концептів соціалістичного реалізму як художньої доктрини зокрема, у післявоєнний період творчості (1948-1949 рр.) звертається до, так званих «не рекомендованих», більше того, небезпечних як для тодішнього соціуму образів та мотивів. Релігійні мотиви, які з'являються у ліро-епічних творах Володимира Сосюри у кінці 1940-х років, є надзвичайно цікавим матеріалом повернення автора до метафізичних ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поеми Володимира Сосюри 1948 року «Ваал», «Каїн» майже не досліджені в українському літературознавстві. Окремі проблеми у цих творах розглянуто в публікаціях В. Антофійчука [1], В. Гриценка [6], С. Неміш (С. Вардеванян) [8]. Однак цілісного аналізу, трактування не лише поетикальних, а й змістових аспектів текстів з огляду на їхнє прочитання в контексті ідеологічних смислів здійснено не було.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим аспектом у дослідженні поетикальних та ідіостильових особливостей трансформації біблійного матеріалу в поемах Володимира Сосюри, як уже зазначено нами при аналізі поеми «Христос» [3, с. 514], є те, що вони виявляють повернення до біблійно-образного джерела навіть у часи домінування атеїстичного дискурсу влади, що в свою чергу зумовлює намагання митця пристосуватися до вимог офіціозу та ідеологічних табу.

Особливим елементом цього ідеологічного дискурсу виступає квазірелігійна природа ідеологічного наповнення більшовицької доктрини, яка набуває своїх довершених форм у 1920-1940-их роках. «Відверта опозиційність Маркса щодо релігії і водночас перебування в контексті релігійних моделей мислення, – логічно підсумовує Валентина Хархун, – запрограмували двовекторність інтерпретації марксизму, зазначену в теорії богобудівництва та ідеях ленінізму. *Марксизм уможливив прочитання ідеології як релігії* (курсив наш – М. Б.) [...]» [13, с. 159]. Однак у більшовиків релігія стала одним із основних опонентів. Водночас Микола Бердяєв зауважує, що «для Маркса проблема

релігії була перш за все проблемою зміни свідомості, пов'язаної, зазвичай, із соціальною боротьбою». Для Леніна «проблема релігії є майже проблема революційної боротьби і її постановка призначена для потреб цієї боротьби» [4, с. 131]. Загалом же, «переорієнтування релігійної енергії на реалізацію радянської ідеології зумовило релігієморфну ознаку радянської тоталітарної цивілізації» [13, с. 161-162].

Художній світ поем В. Сосюри будується на своєрідному накладанні двох різних і різнорідних часо-просторових площин, кожна з яких має певне сакральне закорінення (як у міфологічно-ритуальному просторі, так і у тексті Святого Письма) та, разом з тим, будується на контамінації з ідеологічною та ідейно-естетичною доктринаю більшовизму. Перша з цих різнопланових площин, які присутні в Сосюриному поетичному циклі – це хронотопна площина біблійних подій, що отримує особливу інтерпретацію. Друга площина – це сучасний світ автора. Звернення до сакрального тексту, його поетики виявляється в циклі поем і на рівні стилістики – у біблійних стилізаціях, алюзіях, зрештою мотивах і образній системі творів.

Мета статті. Головною метою є розгляд проблематики релігійних ідей та мотивів у поемах «Ваал», «Каїн» Володимира Сосюри в контексті біблійного та більшовицького дискурсів.

Виклад основного матеріалу. Звернення до біблійних сюжетів та образів, їх інтерпретація є закономірним явищем для всіх часів та народів, є «високими зразками духовного подорослішання суспільства, яке протистоїть вкрай політизованим процесам сучасного «богошукання» [12, с. 13]. Вислів В. Сулими є промовистою ілюстрацією до історії створення «нетипових» поем Володимира Сосюри. На жаль, суспільство країни Рад кінця 40-х років ХХ ст. в цілому не можемо вважати «духовно подорослішаним», воно зате є «вкрай політизованим», де прояви «богошукання» дозволялися виключно на рівні підсвідомості або ж у спеціально відведених та надійно захищених установах. В одній з таких перебував на поч. 30-х та наприкінці 40-х років митець.

Можна виокремити чотири типи варіацій біблійного сюжетно-образного матеріалу (поширимо ідею А. Нямцу [9] про такі типи в осмисленні й ампліфікації лише євангельських текстів) в представленні біблійних колізій:

1. Дописування або продовження канонічних текстів, ускладнення їх плану подій елементами повсякденності (під повсякденностями в певний період історії будемо розуміти, йдучи за Ф. Броделем, «дрібні факти, ледь помітні в часі і просторі; що більше ви звужуєте поле спостереження, то більше у вас шансів опинитися в оточенні матеріального життя [...]. Коли ж ви звужуєте час спостереження до дрібних проміжків, то отримуєте чи то якусь подію, чи то якийсь факт. Подія повинна бути унікальною і єдиною: будь-який факт повторюється і, повторюючись, набуває загального характеру, або, ще краще, стає структурою. Він поширюється на всіх рівнях суспільства, характеризує його спосіб існування й спосіб дії, нескінченно його увічнюючи» [5, с. 11-12].

2. Об'єктивування схематизованих біблійних (чи легендарно-міфологічних) характеристик персонажів та їх учинків багатоаспектними та багатоплановими «морально-психологічними мотивуваннями, що усувають надприродне й незрозуміле звичайній людині» [2, с. 11].

3. У багатьох випадках осучаснення біблійних подій, їх включення у контекст духовних пошуків і проблем культурно-історичної епохи-реципієнта.

4. Дописування, розширення і продовження біблійного матеріалу [2, с. 11], антропологізація сакральної метафорики та імперативів.

Серед безлічі біблійних образів, Володимир Миколайович обирає найпоширеніші та водночас найзагадковіші: підступного Ваала, жорстокого Каїна, покірного Мойсея, жертвовного Христа. До того ж два перші є водночас уособленням Зла та Гордині, інші – Милосердя та Смиренності.

«Ваал» своєрідним чином відкриває художній світ космогонічних подій, представлених у цьому циклі. Образ Ваала у Володимира Сосюра з'являється вже у поемі «Слово», написаній в 1930-их роках.

Поема починається заспівом, який мав би поєднати ідею народження людства поза межами земної кулі й міфологічну космогонію. Цей пролог є своєрідним передчуттям наближення епохи освоєння космосу людиною:

За зорями, зорями в далях безмежних / а може, між зорями й скрізь

у зміні матерії, в тьмі і пожежах, / що в вічних борінні сплелись,

у хорах надземних жили легіони...[10, с. 78].

Ми, людство є дітьми цих «легіонів», «їх продовження, в зоряні гони / блискучу торуюмо путь» [10, с. 78]. Там панує «комунізм», бо «усі там були як брати, / і світ був чудесний, той світ незборимий у сьйві добра й краси» [10, с. 78]. Однак антагоністами у цьому світі виступають Демон (який «був іскристий, як вічне проміння, як музика і аромат») та Ваал («Стуманені крила, / як очі, і очі пусті, / пусті і холодні...»), якого «не любили / його побратими святі». І хоча «світла гіганти завжди воювали / з гігантами злоби і тьми» [10, с. 78], але коли їх зрадив Ваал, темні сили перемогли. Ваал назвав себе Саваофом, і «зіпершись на молнії й тьми легіони», почав панувати.

Ваал чи Баал (івр. בַּאֵל) був семітським богом родючості. Значення цього імені в семітській тра-

диції – Господь, пан. Тому й у поемі «Ваал», і в поемі «Христос» Ваал проголошує себе (старозаповітним) богом.

Друга частина поеми присвячена взаєминам Адама та Єви, народження людського племені. Малям Адама «архангел Гавриїл украв» у троглодитів – дітей землі (з яких «рід рабів почать хотів Ваал», які б мали йому служити, й щоб «не боятись янголів вендетти / і вічно в тьмі для тьми і жить»), а Єву для Адама приніс архангел «з зоряних світил» [10, с.81]. Таким чином, людський рід бере свій початок від поєднання земного, профанного (Адам) та небесного, сакрального (Єва). Для Єви Адам – «кошлатий, бридкий»; вона його зраджує зі змієм з «зоряними очима». Ця частина поеми має на собі печать особистих переживань ліричного героя, який намагається з сучасності проводити паралелі зі своєю авторською концепцією космогонії.

У поемі «Каїн» «земна частина» космогонічної концепції автора (коли йдеться про земне кохання) набуває поглибленого і розширеного розвитку.

У Біблії про Каїна та Авеля нарація дуже лаконічна: у книзі Буття розповідається про те, що Єва народила Каїна, а також його брата Авеля. «Авель був вівчар, а Каїн порав землю», через деякий час брати принесли Богу жертви, «і споглянув Господь на Авеля і на його жертву, на Каїна ж і на його жертву не споглянув», Каїн розсердився, «напав на Авеля, свого брата, й убив його», через що «втїкачем і волоцюгою» став на землі, а трохи згодом був відзначений тавром, «щоб не вбивав його той, хто зустрине його» [Буття 4: 2-15].

Така коротка інтерпретація власне була однією з причин спроб світової літератури заповнити «білі плями» біблійного тексту.

Не тільки в поемі «Каїн», а й у інших поемах «біблійного циклу», В. Сосюра робить спробу осягнути крізь призму образу братовбивці феномен любові та зради.

Любов? Коли ти весь щасливий / і нею сповнений край...

Коли тобі не буде гидко, / коли ослабне творчий спис,

коли нічого, мов не видко, / коли ти вдячний їй до сліз...

Оце любов!.. [11, с. 12]

До того ж концепт «зрада» розкривається на особистісному та націо- й державотворчому рівнях. У 1948 році митець дізнався, що його дружина, його «синьооке щастя» Марія Гаврилівна – агент МДБ «Даніна» [6, с. 10]. Творчість стає тою іскрою, що не дає впасти в забуття.

Як і в поемі «Ваал», у поемі «Каїн» представлено космогонічний міф про ангелів, які були скинуті на землю з небес. Демон тут – це

... ангел той, / який повстав на владу Бога

і вправ, як зламанний герой, / із зоресяйного чертога,

й разом із ним – мір'яди, / що йшли за ним у битву сміло... [10, с. 16].

Ті, що впали разом з Демоном, це – «повстанців зоряні рої», які «зчорніли в муці» [10, с. 34], «в безодню впали і зчорніли» [10, с. 16]. Повторення цього мотиву, до якого автор неодноразово повертається у своєму циклі, є, на наш погляд,

алюзією революційної боротьби, пов'язаної із падінням Російської імперії, становленням незалежної України й утратою цієї незалежності.

Народження Каїна пов'язується у поемі із тим, що Єва зрадила Адама із Демоном і з цієї зради народився той, хто уб'є свого брата. За цю зраду Бог вигнав Єву із раю, однак «поклав на Єву руку, / на серце й на чоло поклав» [10, с. 20], й це прощення дозволяє їй побачити Адама цілком іншим (він уже «не кошлатий і не дикий»), полюбити його.

Єва («життя») – це реальність, буденність з усталеними нормами, це дружина поета (згодом вона ж – Марія), яка вимушена співіснувати з Адамом («людина»), котрого сприймає як даність, здебільшого невдоволена його приземленістю. Демон, що найчастіше асоціюється з іменем Диявол або Сатана («лукавий», «противник, ворог») – це ірреальність, уявний світ, витворений в прагненні до іншого, яке попри все руйнує дійсність і, як правило, нічого не залишає натомість, лукавить. Рай – це щось недосяжне, те, до чого прагне душа, або ж простіше – тут і зараз. Внаслідок Євиної зради, тобто порушення традиційного укладу життя, «здіме руку брат на брата, уб'є молодшого твій син!..» [11, с. 10]). Ця фраза може сприйматися по-різному: нове законмірно змінює старе, або ж нова дійсність (радянська) знищить своє, національне. Отже, людини слід цінувати життя щомиті («Де ви, де ви, далекі дні життя весні і світла й правди?..» [11, с. 8] – ностальгує ліричний герой, може, за подіями становлення УНР), намагатися прикрасити його собою і не спокушатись невідомим («Коли ж скінчиться ця тюрма?..» [11, с. 10] – з розпачем вигукує Єва і, можливо, констатує життя в УРСР). Щодо образу Демона – то він також є уособленням тоталітаризму-комунізму з його підступністю та лукавством («І Демон обернувся змією, щоб діву Раю не злякати» [11, с. 8] – так намагається виправдати зраду Єви (а, відповідно, й своєї Марії) автор).

Авторський концепт земної благословенної любові пронизаний гострим еротизмом («Спахнула кров... / І Єва пала, мов розп'ята / у трави, звихрена немов...» [10, с. 22]). Любов – «це ж як інфекція!..» [10, с. 22].

Коли народжується син Демона Каїн («Воно ж, кошлате і злісне...»), він зразу ж починає виявляти ознаки приналежності до світу зла: кусає Єву.

Народження Авеля має сакральні ознаки: тоді «Хмари – храми / пливли багряні, золоті...» [10, с. 25]. Відзначимо, що В. Сосюра оригінально трактує значення імені свого героя: « Й за те, що так кусає нььку, / його ми Каїном назвем / ..Істи ж: «кай» / в Едемній мові...» [11, с. 12].

Отже, Каїн – той, хто їсть іншого. Крім того, що некрасивий зовні, він ще й бридкий душою: «злий і непокірний». Його потворність стає причиною «жорстокості з живим»: «Я за звір'ям тому й полюю, / що їх лице моє рябе / немов лякає [11, с.14], тобто він винищує тих, хто інший.

«Білявий» Абель, син Адама – протилежність сина Демона:

Сини зростали. Каїн – чорний, / Як ніч глуха, кошлатий, злий

І непокірний... [10, с. 25-26].

Абель ... карими очима дививсь на світ, / не наче крила за плечима,
щоб керувать увись політ, / тремтіли в нього... [10, с. 26].

Каїн – «жорстокий із живим», і Адам його здивовано запитує: «Чого такий ти лютий, брат?». Жінка, що з'являється з небес Авелеві («Марія... Багато в небі нас Марій» [10, с. 29]) проганяє Каїна, щоб «не заважав з очей» Авеля «кохання пити». Каїн з ревності до Марії убиває брата. Цей пуантний чин – убивство рідного брата, знову ж, супроводжується сакральною метафорою – зміною «небесних труб» на «залиту кров'ю тишину»:

... Десь труби / прощально грали в вишині...

І Каїн нахилився над трупом / в залитій кров'ю тишині... [...]

А даль громами, / у блиску молній, наче гнів, уже гула, мов над віками / розкрились неба горні брами, –

і голос Бога загримів [10, с. 31].

І Бог проклинає Каїна: «Моє прокляття над тобою, / як меч сіятиме в віках!..» [10, с. 32].

У монолозі поетичного персонажа Володимира Сосюри відкривається алюзія особливого міфологічного поєднання біблійного Каїна й більшовиків. Каїн, на наш погляд, проголошує стратегічну доктрину більшовизму:

Пройдуть віки [...]. Ударить час всесвітній бою,
і заклеоче все в огні... / Ми переможемо! Так треба.

Хто ми? Та ми – земний народ... / А потім підемо на небо

і Бога скинемо з висот [10, с. 35].

Ці богоборчі мотиви набувають все виразніших форм радянського антирелігійного пропагандистського дискурсу:

У вишині там тихо й пусто. / Едем замкнули на печать.

Не небо це, а дім розпусти. / Я більш не хочу Бога знати [10, с. 43].

Характерною рисою цього антирелігійного дискурсу є підкреслення вищості раціонального над ірраціональним, віри в здатність сили розуму перемогти сакральне світовідчуження:

У нього блискавки?! Нічого. / У нас і мозок, як стилет.

В Едем ми знайдемо дорогу, / ми знайдем блискавок секрет! [10, с. 43].

Образ Каїна у Володимира Сосюри – сина Єви і Демона, стає, таким чином дихотомічним, протиставним образом до образу свого брата – сина Єви і Адама. Він певним чином повторює долю свого батька: за допомогою кохання «хотів злетіти він у небо, / але упав...» [10, с. 27], щоб у майбутньому, як і його батько-Демон, стати з ним (батьком) єдиним цілим (з комуністичною ідеологією) та знову розпочати війну з Богом.

Важливим архітектонічним елементом поеми «Каїн» є її розділення на кілька частин ліричними відступами, у яких авторська присутність виходить на яв через коментарі й роздуми ліричного «я». Після опису Едему, де «скрізь тишина булла німая, / в любові й мирі все жило» [10, с. 16], ліричний герой запитує: «О мій Едеме! / Можливо й мій звучав там спів?! / Ким був тоді я?» [10, с. 17]. Описуючи кохання «як інфекцію», яке спалахнуло між Адамом і Євою,

ліричний герой наголошує: «О муко / поривів крові огняних! / Ти скрізь одакова...», й визнає: «Краса запліднення, мов грім... / Живеш у тілі ти й моїм [10, с. 22]. Коли «камінь, гострий, наче мука, / у череп Авелеві вгруз... / І він упав лицем у трави», ліричний герой вигукує: «Невже у нім і я живу?!» [10, с. 30]. Саме такі ліричні вставки сприяють власне десакралізації нарративної структури поеми, переведенню її з релігійного світовідчуття в інший реєстр – антропоцентричного світовідображення. Володимир Моренець зауважує цю особливість Сосюриного ідіостилу уже в його ранній поезії, коли «дедалі чіткіше увиразнюються риси індивідуального поетичного мислення – гостро відчутий «смак» життя, барви звуку, точно вловлена й передана психологія миті, несподіваний образний синтез вражень [...]». Та головне – це особлива злитість суб'єкта лірики з навколишньою дійсністю (навіть, якщо йдеться про особливу історичну дійсність, створену самим поетом – М. Б.), абсолютна і беззастережна відкритість його особистісних рефлексій, що за відсутності інших визначень описуватиметь-

ся поняттями «щирість» та «задушевність» [10, с. 10–11].

Висновки і пропозиції. Загалом творчість Володимира Сосюри 1940-их років стає, зокрема, проявом того, як «тоталітарна цивілізація замикається на репродукуванні сакрального, що мало виразний християнський характер. Саме апеляція до християнських кодів як активізація традиції уможливила продуктивність і живучість тоталітарної цивілізації» [14, с. 171]. Художня спроба автора «освоїти» євангельські нарративні стратегії стає одночасно й намаганням реактивізувати квазірелігійну радянську міфологію.

Таким чином, Володимиром Сосюрою у поемах «Каїн», «Ваал», «Мойсей», «Христос», котрі можемо розглядати як своєрідний цикл [3], створено художній світ, що ґрунтується на релігійній та ритуально-міфологічній космогонії й концепції народження «нової» людини. При написанні цих творів використано як біблійні сюжети, так і апокрифи та легенди про створення світу. Одночасно тут задеклароване намагання автора поєднати ідеологічні постулати комуністичного світогляду та релігійного світобачення та світовідчуття.

Список літератури:

1. Антофійчук В. І., Нямцу А. С. Євангельські мотиви в українській літературі кінця XIX – XX ст. / Володимир Антофійчук, Анатолій Нямцу. – Чернівці: Рута, 1996.
2. Антофійчук В. Образ Іуди Іскаріота в українській літературі / Володимир Антофійчук. – Чернівці: Рута, 1999.
3. Багрій М. Г. Біблійний та більшовицький дискурси у поемі Володимира Сосюри «Христос» / М. Г. Багрій // Молодий вчений : науковий журнал. – 2016. – № 3 (30). – 662 с. – С. 514–518. Режим доступу : http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2016/3_30_2016.pdf
4. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Николай Бердяев. – Москва: Наука, 1990.
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XVI – XVIII ст. – Том 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе / Фернан Бродель: пер. з французької Г. Філіпчука. – К.: Основи, 1995.
6. Гриценко В. Одкровення предтечі, ачи сповідь пророка? Фантастика й реальність у поемах В.Сосюри «Ваал», «Каїн», «Христос» // Дивослово. – 2001. – №1. – С. 9–12.
7. Моренець В. Володимир Сосюра / Володимир Моренець // Володимир Сосюра. Вибрані твори: У 2-х т. / Володимир Сосюра. – К.: Наукова думка, 2000. – Т. 2.
8. Неміш С. Гностичні інтерпретації старозаповітної оповіді про Каїна та їх рецепція в українській вербальній культурі / Світлана Неміш // Sacrum і Біблія в українській літературі / За ред. І. Набитовича. – Lublin: Ingvart, 2008. – С. 61–70.
9. Нямцу А. С. Новый Завет и мировая литература / Анатолій Євгенович Нямцу. – Черновцы: Черновицкий госуниверситет, 1993.
10. Сосюра В. Твори: У 2-х т. – К., 1978.
11. Сосюра В. Каїн. Поема // Київ. – 1990. – №12. – С. 7–25.
12. Сулима В. Біблія і українська література: Навч. посібник. – К.: Освіта, 1998.
13. Хархун В. Освячення профанного: sacrum в українській літературі тоталітарного періоду / Валентина Хархун // Sacrum і Біблія в українській літературі / За ред. І. Набитовича. – Lublin: Ingvart, 2008. – С. 319–327.
14. Хархун В. П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації / Валентина Петрівна Хархун. – Ніжин: ТОВ «Гідромакс», 2009.

Багрій М.Г.

Таврическая академия (структурное подразделение)
Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского

КОНТАМИНАЦИЯ БИБЛЕЙСКОГО И БОЛЬШЕВИСТСКОГО ДИСКУРСА В ПОЭМАХ «ВААЛ», «КАИН» ВЛАДИМИРА СОСЮРЫ

Аннотация

В поэмах выразительным является попытка совместить ритуально-мифологические, религиозные, христианские представления с идеологическим доктринами и идеями социалистического реализма, с определенными идеологическими стереотипами советской системы. В статье на примере поэм «Ваал», «Каин» Владимира Сосюры раскрывается интерпретация библейских образов для отображения советской идеологии.

Ключевые слова: Владимир Сосюра, социалистический реализм, идеология, библейская интерпретация, сакральность, космогония.

Bagriy M.G.

Taurian Academy (a structural unit)

Crimean Federal University named after Vladimir Vernadsky

KONTAMINACIYA BIBLICAL AND BOLSHEVIK DISCOURSE IN THE POEMS «VAAL», «KAIN» VOLODUMYR SOSJURA

Summary

In this poem's there is a noticeable attempt to combine ritual, mythological, religious Christian ideas with ideological doctrines and ideas of socialist realism, using some ideological stereotypes of Soviet system. In article on example of the poems «Vaal», «Kain» V. Sosjury uncover interpretation biblical image for image of the soviet ideology.

Keywords: V. Sosyura, socialistic realism, ideology, biblical interpretation, sacred, cosmogony.